

Predicar amb l'exemple: per una didàctica de la filosofia modèlica

POL MARZOUGOU NÚÑEZ

caminsdesaviesa@hotmail.com

Resum: La docència és una activitat indissociable de l'exercici vocacional de la filosofia, fins al punt que autors com Sèneca han caracteritzat el filòsof com el «pedagog del lli-natge humà». En una classe de filosofia, tanmateix, no ens podem conformar de treballar tota una sèrie de competències intel·lectuals per mitjà de l'estudi, la lectura i anàlisi de textos, la reflexió, el debat i la investigació, sinó que, d'acord amb l'orientació específica de la nostra disciplina, en darrer terme hem d'aspirar a l'assoliment de l'excel·lència a través de la transmissió d'un coneixement vertader. En una paraula, hem de tornar més savis els nostres alumnes. Ara bé, ¿com podem col·laborar en l'assoliment i la transmissió de la saviesa nosaltres que encara no l'hem assolit pas? ¿De quina manera podríem plantejar i organitzar les classes de filosofia que resultés conseqüent tant amb les nostres capacitats com amb les nostres limitacions?

Paraules clau: didàctica de la filosofia, classes de filosofia, pedagogia, ensenyament.

Preaching by Example: Thoughts for a Model Teaching of Philosophy

Abstract: Teaching is an activity inseparable from the vocational exercise of philosophy, up to the point that authors such as Seneca have characterised the philosopher as the «educator of mankind». In a philosophy class, however, we can't be content with developing a series of intellectual competences through studying, reading and analysing texts, reflecting, debating and investigating. According to the specific orientation of our discipline, we must ultimately aspire to the achievement of excellence through the transmission of a true knowledge. In a word, we must help our students become wiser. But how can we collaborate in the achievement and transmission of wisdom if we ourselves have not yet reached it? How could we set out and organise our philosophy classes in a fashion that was coherent with both our abilities and our limitations?

Key words: teaching of philosophy, philosophy classes, pedagogy, teaching.

1/ L'aspiració a la saviesa

Hi ha dos interrogants que retraten la imatge popular que predomina avui en dia sobre la filosofia. El primer és, per descomptat: «I per a què serveix, la filosofia?». I el segon seria: «I això, a més de professor, quines sortides té?». Les dues preguntes representen les dues cares de la mateixa moneda. Doncs bé, la docència de la nostra especialitat i la reflexió rigorosa sobre els seus mètodes i les seves condicions de possibilitat no són pas ni un afegitó eventual, ni una condemna fatídica per als filòsofs, sinó que conformen un aspecte essencial de la nostra labor i responen a un compromís al qual, d'acord amb la nostra vocació, ni podríem ni voldríem renunciar. Sèneca ja caracteritza el filòsof com a «pedagog del gènere humà»¹, i fins i tot arriba a confessar al seu bon amic Lucili que «cap coneixement, per sublim i benèfic que resultés, no em complauria, si havia de saber-lo només jo. Si la saviesa es concedís amb la condició de mantenir-la en secret, sense comunicar-la, jo la refusaria: cap bé no es posseeix a gust sense un company»². Que cadascú reflexioni fins a quin punt hi està d'acord o no. Sigui com sigui, les agressions que està patint últimament l'ensenyament de la filosofia als instituts de secundària suposen una ocasió magnífica per replantejar-nos qüestions fonamentals, com ara quin és el sentit d'ensenyar filosofia i en què consisteix exactament això de «ser un professor de filosofia» o «impartir classes de filosofia».

Així doncs, què pretenem ensenyar, què tractem de transmetre, en el context de les nostres intervencions a l'aula? Per què reivindicuem que la nostra disciplina és tan necessària i que s'ha de mantenir com a part dels currículums educatius? Alguns pedagogs actuals com Michel Tozzi apunten a la consolidació de certes competències intel·lectuals bàsiques, com són la problematització, la conceptualització i l'argumentació. D'altra banda, en la terminologia dels decrets i els projectes educatius cada vegada hi trobem més referències a les capacitats, els hàbits i les actituds relacionades amb la reflexió introspectiva, el pensament crític, la curiositat, el tractament de la informació, la coherència, el diàleg, la comunicació per mitjà del llenguatge o les qüestions ètiques, socials i polítiques que ens incumbeixen en tant que membres d'una comunitat, i que semblaria que l'exercici de la filosofia permet treballar d'una manera especialment intensa.

Resulta innegable que tots aquests valors ens cauen força simpàtics, però realment n'hi ha prou amb això a l'hora de justificar les nostres reivindicacions? Precisament un exercici de pensament crític posa de manifest que, almenys d'entrada, estem parlant merament de circumstàncies fàctiques, d'estats de coses, que no estan dotades, per tant, d'una càrrega normativa intrínseca. La pràctica de la filosofia ens torna més reflexius, més coherents

1. Luci Anneu SÈNECA, *Lletres a Lucili*, 89, 13 [Traducció pròpia].

2. Luci Anneu SÈNECA, *Lletres a Lucili*, 6, 3-4 [Traducció pròpia].

i més responsables. D'acord. I què? Per què la introspecció és preferible a la frivolitat? Per què la coherència és millor que la incoherència? En altres paraules, i això no representa cap novetat, l'adquisició d'una facultat o d'un coneixement no té per què ser quelcom positiu en si mateix, no té per què ser quelcom racionalment necessari o preferible, atès que no podem confondre sense més la possibilitat, que és una qüestió de fet, amb la conveniència, que és una qüestió de dret.

Si volem que tant l'exercici com la docència de la filosofia siguin reconeguts com a necessaris, si no volem que aquesta disciplina quedi reduïda a un passatemps intel·lectualment estimulants per a ments curioses, discutidores o totes dues coses alhora, aleshores no la podem desvincular dels referents axiològics més ambiciosos que tradicionalment han impulsat els filòsofs. En efecte, la reflexió filosòfica ha estat sempre orientada per l'aspiració a una certa legitimitat epistemològica, plasmada en ideals com ara «veritat», «coneixement» o «saviesa», i que suposadament constitueix la clau per a l'assoliment de l'excel·lència, és a dir, per al perfeccionament o ple desenvolupament de la naturalesa humana. Potser caldrà matisar què podem entendre encara per «veritat» o fins a quin punt ens resulta possible esdevenir savis, però en qual·sevol cas, renunciar a totes aquestes coordenades implicaria convertir la nostra ocupació en un simple *hobby*, equiparable al col·leccionisme de segells o a l'ornitologia. Per tant, només estarem en condicions de reivindicar la importància que atribuïm a l'ensenyament de la filosofia en tant que aquest contribueixi, sempre en la mesura de les possibilitats, a tornar els alumnes més savis, a ajudar-los a descobrir la veritat; en definitiva, en tant que els pugui proporcionar aquell coneixement extraordinari que comporta l'excel·lència en el sentit més meravellosament hel·lènic del terme. Com a professors de *filosofia*, podríem conformar-nos amb menys que això?

2/ La comunitat de recerca

Arribats a aquest punt, algú podria considerar massa pretensió el propòsit de «tornar els alumnes més savis» o «ajudar-los a descobrir la veritat». El primer que haurem de fer és preguntar-nos si estem capacitats per dur a terme aquesta tasca o no. I tan bon punt ho fem, la més elemental professió d'humilitat ens servirà per posar de manifest l'aporia al voltant de la qual se centrarà la present reflexió: *com podem col·laborar en l'assoliment de la saviesa nosaltres que* —suposo que hi estarem d'acord— *encara no l'hem assolit pas?* D'entrada es tracta d'una aporia que afecta els continguts de les lliçons: com podríem mostrar-los la veritat, com podríem transmetre'ls un autèntic coneixement, precisament nosaltres que ens declarem embarcats en la inacabable odissea vital de la seva recerca? Però l'aporia, i això ja em sembla més greu, també ens obliga a qüestionar la metodologia que intentem utilitzar: si tots els textos que hem llegit i totes les idees que hem estudiat fins ara; si

les hores i més hores que hem dedicat tant a la reflexió com al debat; si, en definitiva, l'exercitació de totes les nostres competències filosòfiques encara no ens ha conduït fins a la saviesa, amb quina credibilitat, davant dels alumnes però també davant nostre, podem assegurar que realment hi acabi conduït? ¿Que potser no estem cometent el mateix error que els sofistes: proclamar-nos mestres d'un saber que en el fons no posseïm?

Com a resposta a aquesta crítica, que és perfectament legítima, podríem proposar un enfocament alternatiu per a les classes de filosofia. Si allò que tractem d'ensenyar o comunicar als nostres alumnes, en tant que professors de filosofia, coincideix amb allò que nosaltres mateixos estem intentant descobrir, en tant que filòsofs, tot plegat li confereix un caràcter molt especial a la classe de filosofia, a saber, el d'una autèntica indagació conjunta. No es tracta de cap concessió a les noves tendències pedagògiques, ni molt menys d'un intent desesperat per transmetre una imatge més «enrotllada» de la nostra matèria. Simplement constatem que, tant els suposats alumnes com el suposat professor, ens trobem mancats de la saviesa, o sigui, del coneixement excepcional que és l'objecte de qualsevol indagació filosòfica, de manera que no podríem fer cap altra cosa millor que dedicar-nos conjuntament a buscar-la i exercitar-la. Es produeix aleshores una dialèctica potentíssima entre la docència i la recerca, en virtut de la qual ambdues esferes s'estimulen i es nodreixen recíprocament fins al punt de fusionar-se en un únic impuls vers el descobriment de la veritat.

La següent pregunta resulta bastant òbvia: tenint en compte que el professor de filosofia, no només ignora l'objecte de la indagació, la veritat, sinó que també desconeix la manera de trobar-la —ja que, si realment sabés com trobar-la, entenem que ja ho hauria fet—, què pot aportar encara en aquest escenari de recerca conjunta? Quin és el principal mèrit, si és que n'hi ha algun, de la seva intervenció docent? D'entrada és evident que se li pressuposa més experiència, més rodatge, a l'hora de transitar els escabrosos camins del bosc de la reflexió humana. És un consumat expert a donar voltes a tota mena de qüestions de caire metafísic, i sobretot a trobar-se amb carrerons sense sortida o passarel·les ocultes. Sap reconèixer perfectament des d'una petició de principi fins a un home de palla, passant per una afirmació del conseqüent o un argument *ad hominem*. Com a part de la seva formació específica, a més, ha estudiat en profunditat els intents d'altres individus o col·lectius per copsar i exposar cabdalment la veritat —això que en diem «història de la filosofia».

En definitiva, talment la figura de Sòcrates en els diàlegs platònics, el docent de filosofia es presenta com el més gran expert en tota una sèrie de recursos argumentatius i didàctics, que constitueixen pròpiament la seva especialitat, i que el capaciten per conduir o vehicular una gran conversa entre diversos interlocutors per tal que aquesta resulti el més fructífera possible en la recerca de la veritat. Com Sòcrates, el professor reconeix així que ell mateix

no és pas més savi que els seus alumnes, sinó que és tan ignorant com ells. Però també com Sòcrates, actua com a motor de la conversa i vetlla en tot moment perquè aquesta ni quedi bloquejada pels nombrosos atzucacs que vagin sorgint, ni tampoc degeneri en una discussió irracional on cadascú es limiti a dir la seva o criticar els altres. Podríem dir que es tractaria d'una mena de «*sherpa* de la dialèctica».

3/ El filòsof com a model de conducta

Doncs bé, ¿hem de concloure que aquest rol de «moderador des de l'experiència» és l'únic que distingeix el professor de filosofia dels seus alumnes? ¿Realment no hi ha cap altre actiu que puguem aportar a una classe de la nostra especialitat? M'agradaria citar un passatge que crec que ens pot proporcionar alguna pista. Mentre Sòcrates i Menó estan discutint sobre si l'excel·lència es pot ensenyar o no, Sòcrates posa de manifest una contradicció que ha detectat entre dos fragments de Teognis. En el primer el poeta diu: «Beu i menja amb els qui tenen un gran poder; seu a la seva vora i procura complaure'ls. Ja que és de les bones persones que aprendràs coses bones. En canvi, si freqüentes les males persones, arribaràs a perdre tot el seny que tinguessis»³. El segon, en canvi, fa així: «Si el seny es pogués modelar i inculcar a les persones, això comportaria grans i nombrosos beneficis als qui en fossin capaços, i no podria mai d'un pare excel·lent sortir-ne un fill dolent, sempre que obeís els seus consells assenyats. Però ensenyant mai no podràs tornar bona una persona dolenta»⁴. Segons Sòcrates, els primers versos admeten la possibilitat de l'educació, mentre que els segons la qüestionarien.

I doncs, es contradiu realment Teognis en aquests versos? En tots dos casos es parla d'un cert ensenyament, i en l'original el verb és *didaskō* en ambdues ocasions, però se li atorga ben bé el mateix sentit? Sembla que en els segons versos parli de la impossibilitat d'una intervenció intencionalment didàctica, en el sentit de «modelar i inculcar» una determinada forma de pensar per mitjà de «consells assenyats», mentre que en els primers constata que les persones amb les quals acostumem a tenir tractes ens influeixen a través de la imitació i la reproducció dels seus costums. Podríem distingir entre un *ensenyar com a explicar*, en què intentem comunicar unes idees verbalment, i així ensenyem geografia o biologia, i un *ensenyar com a mostrar*, en què realitzem una acció tot presentant-la com a model a seguir i acompanyant-la amb algunes indicacions auxiliars, com quan ensenyem a cosir o a anar en bicicleta.

3. PLATÓ, *Menó*, 95c-96a [Traducció pròpia].

4. PLATÓ, *Menó*, 95c-96a [Traducció pròpia].

Doncs bé, un repàs a les fonts bibliogràfiques de les escoles filosòfiques antigues ens permet confirmar la insistència, per part de totes elles, que els filòsofs no es limitin a pontificar sobre què s'ha de fer i què no s'ha de fer, a discutir sobre com convé viure i com no convé viure, sinó que, abans que res, es preocupin de posar en pràctica els seus propis principis doctrinals. En primer lloc, perquè si realment estan convençuts que tenen raó, seria absurd que actuessin d'una manera contrària. I en segon lloc, perquè no hi pot haver res que resulti tan il·lustratiu, tan inspirador i fins i tot tan demostratiu de cara als altres com constatar que algú és capaç de captenir-se exitosament d'acord amb les seves conviccions, perquè aleshores esdevé el testimoni vivent del seu propi discurs. Si realment volem ensenyar filosofia, per tant, no ens podem limitar a exposar idees, i encara menys idees alienes, sinó que, sobretot, ens hem de presentar com l'encarnació dels valors i dels hàbits que defensem. *Facta, non verba*, seria aquí un bon lema. I en aquesta línia ens convé recordar una diatriba molt contundent d'Epictet que sembla adreçada expressament a nosaltres. Diu així:

«Els qui han estudiat les teories dels filòsofs frisen per vomitar-les immediatament, així com els malalts de l'estómac vomiten els aliments. Comença per digerir-les bé, i en acabat no les vomitis així sense més, o aleshores sí que es convertiran en quelcom vomitiu. Per contra, una vegada que les hakis digerit, mostra'ns algun canvi en la teva disposició mental, així com els atletes llueixen les espatlles en funció del seu exercici i la seva alimentació, o els tècnics en funció del seu aprenentatge. El paleta no arriba i proclama: "Escolteu com diserto sobre les construccions!", sinó que construeix una casa, i així demostra que en posseeix l'habilitat. Fes també tu quelcom de semblant: menja com una persona, beu com una persona, ocupa't de tu mateix, casa't, tingues fills, ocupa càrrecs; abstén-te d'insultar, suporta el germà insensat, suporta el pare, el fill, el veí, el company de viatge. Mostra'ns tot això, per tal que comprovem que realment has après alguna cosa dels filòsofs. Però tu proclames: "Veniu i escoltareu com filosofo!". Vés-te'n a buscar algú altre contra qui vomitar-ho! "Jo us exposaré les teories de Crisip com ningú, us analitzaré les seves expressions, i potser també hi afegiré algun detall d'Antípatre i Arquedem". ¿O sigui que és per això que els joves abandonen les seves ciutats i els seus pares, per anar a escoltar com dissertes sobre tecnicismes? ¿Que potser no n'havien de tornar pacients, col·laboradors, impassibles, impertorbables, amb unes provisions de cara a la vida que els permetessin afrontar els esdeveniments i lluir-se en les adversitats? I com podries transmetre allò que ni tu mateix posseeixes? ¿Que potser has estat fent alguna altra cosa, des del començament, que entretenir-te tot aprenent a formalitzar arguments, identificar fal·làcies o fer preguntes i respostes?»⁵.

5. Luci Flavi ARRIÀ, *Dissertacions d'Epictet*, III, 21, 1–10 [Traducció pròpia].

Epictet distingeix molt clarament entre els qui especulen sobre el caràcter i els coneixements de la persona excel·lent i els qui procuren realitzar-los en la seva pròpia conducta. Però em direu que ja hem reconegut que nosaltres mateixos no som pas savis, que no ens trobem en disposició de cap coneixement que considerem inequívocament vertader. I doncs, què podria aportar algú a la conversa que resultés més valuós que la seva pròpia veritat? I quina és la veritat més profunda de qui es troba i se sap mancat de la Veritat? Doncs precisament el seu afany incondicional per cercar-la, és a dir, les seves aspiracions i els esforços destinats a assolir aquell estat de consciència no defectiu que constitueix la saviesa, i que algunes persones valorem com a condició necessària i suficient per atènyer la plenitud, la satisfacció i la realització personal. El millor que pot fer el qui professa la filosofia és, senzillament, predicar amb l'exemple, si no d'una persona complidament sàvia, almenys sí d'una persona que tracta per tots els mitjans possibles i amb tota la seva dedicació d'esdevenir-ho, amb l'esperança d'acabar contagiand així, potser, la seva passió als altres.

En relació amb tot això, volia comentar també que en el decurs d'aquest Congrés he tingut un cop més la preocupant impressió que, encara que de vegades ens fem atribuir la categoria de *filòsofs*, d'amants de la saviesa, en el fons ens quedem massa sovint en la condició de *filòlegs*, és a dir, d'amants dels discursos, dels raonaments, dels textos, de les interpretacions i els comentaris, dels debats, dels aparells conceptuals, dels jocs de paraules, dels paradigmes i dels canvis de paradigma. Com el Sòcrates del *Fedre*, si és que ens empassem la seva ironia que no fa sinó caricaturitzar Fedre mateix, seríem capaços de passar-nos dies i més dies recreant-nos amb els fabulosos trucs de prestidigitació del llenguatge, amb l'excusa que tots aquests entreteniments són de vital importància per assolir una comprensió cabdal de les coses. Però realment va d'això la recerca de la saviesa? No tindrà més a veure amb el Silenci que amb les paraules?

4/ Una nova perspectiva didàctica

Acabem d'esbossar un retrat del professor de filosofia segons el qual aquest apareix com el conductor d'una recerca conjunta vers la saviesa en virtut de 1) la seva major experiència a l'hora de reflexionar sobre l'esfera de les coses humanes; 2) el seu domini tècnic dels recursos dialèctics que articulen aquesta reflexió; i sobretot 3) el caràcter modèlic de la seva implicació vital en la indagació. Convé destacar que aquesta indagació no es limita, per descomptat, a l'especulació discursiva, sinó que abasta d'una manera holística tots els àmbits i tots els moments en la vida del filòsof. Si hem comprès prou bé quin és l'autèntic valor del que aquí està en joc, totes i cadascuna de les accions que duem a terme quotidianament, des de menjar fins a passar l'escombra, s'orientaran també al descobriment de la veritat, a l'assoliment de la

saviesa, atès que en això mateix es xifra el sentit de l'existència humana. Així doncs, exercir com a docent de filosofia suposa un compromís radical amb la integritat en tots els sentits, perquè només es poden dedicar legítimament a la difusió d'aquesta peculiar forma de viure les persones que ja es dediquin a cultivar pel seu propi compte la reflexió, la coherència, la lucidesa, la prudència, la superació personal i la consciència responsable.

Una vegada que ens hem establert en aquesta perspectiva molt més conseqüent amb la nostra pròpia disciplina, impartir lliçons de filosofia, ja sigui en un institut de secundària com, si em permeteu arriscar-me encara una mica més, a la universitat, deixa de tenir directament a veure amb l'estudi d'unes idees o d'uns textos determinats, deixa de quedar reclòs entre les quatre parets d'una aula, i es converteix, ara sí, en l'aventura socràtica de sotmetre conjuntament les nostres opinions, els nostres hàbits, els nostres sentiments, les nostres preferències i els nostres projectes a l'examen racional de la consciència. Com es pot concretar això en una classe? Doncs de moltíssimes maneres diferents, però el més important és no perdre en cap moment de vista el compromís vocacional amb l'aspiració a l'excel·lència humana. I la funció més noble a la qual pot aspirar un bon mestre és la de liderar tota aquesta recerca amb el sincer exemple de la seva pròpia actitud vital, fins al punt de poder afirmar amb Gandhi: «La meua vida és el meu missatge».